

Filosofen bakom fasaden

Sören Stenlund om filosofins två sidor

Pär Segerdahl

Filosofer har gett sina arbeten en utsida, en fasad.

*Sören Stenlund*¹

1. Filosofisk tursamhet

Hur kunde jag ha en sådan tur? Så undrar jag ofta när jag tänker på Sören Stenlund. Tänk att jag började läsa filosofi vid ett universitet där han arbetade, en sann filosof, en äkta tänkare! Jag vet inte om jag varit i närheten av någon annan. Låter detta som början till ett pinsamt hyllningstal?

Jag vill undersöka varför jag skriver så här om personen som blev min filosofilärare. Varför känner jag mig lyckosam? Här är mitt spontana svar: För att jag läste vid ett universitet och fann en filosof. Är svaret begripligt? Filosofer finns väl vid alla universitet? Inte kan det väl kallas tur, att man hittar en filosof vid en filosofinstitution? Det är väl där man hittar dem?

Ja, det är där man hittar anställda filosofer. Det är därför jag är förundrad över denna osannolika tur. Jag mötte inte bara en universitetslärare och forskare i ämnet filosofi. Någon som så att säga har papper på att han är filosof. Jag mötte någon som hade varit filosof även utan papper och anställning. Någon som kanske hade varit ännu mer filosof utan papper och anställning. Vad är det för en varelse, en filosof i kraft av sig själv?

Detta är alltså inget hyllningstal, utan jag frågar mig själv varför jag skriver så här. Frågan rör inte bara Sören Stenlund, utan även mig själv och flera andra som kände att vi hade den osannolika turen att möta denna tänkande människa vid ett universitet. Vad är vi för tokstollar, som förvånas över att möta en filosof vid en filosofisk institution? Det är faktiskt en filosofisk fråga.

1. Stenlund 2000, s. 37. Sidhänvisningar i texten är till denna bok.

2. Filosofi och ämnespolitik

Kan förklaringen vara ideologisk samstämmighet? Sören Stenlund företrädde helt enkelt en filosofisk position som vi gillade. Han sysslade med filosofiska frågor som vi gillade. Han läste filosofer som vi gillade. Han använde filosofiska teorier och begrepp som vi gillade. Kan det vara så enkelt att vi gillade honom ideologiskt? Han låg rätt i tiden för en gruppering som tröttnat på förhärskande filosofiska riktningar och attraherades av en i vårt tycke friskare riktning. Är det alltså en politisk handling när jag beskriver Sören Stenlund som sann filosof och äkta tänkare? Ägnar jag mig åt ämnespolitik i hyllningstalets form?

Frågan är om man kan förundras över den osannolika turen att få delta i ämnespolitiska processer vid ett universitet. Förhandlingar om ämnenas inriktning pågår ständigt inom alla akademiska discipliner, även i naturvetenskaperna, inte sällan under högtidliga former. Det kan inte uppfattas som oväntat, snarare är det något man förväntar sig. Men om man inte kan förundras på den här punkten, så är ideologisk samstämmighet knappast svaret på min fråga.

Märkligt nog undersökte Sören Stenlund själv frågan under större delen av sitt filosofiska liv. Frågan är nämligen: Vad är filosofi, vad är filosofiskt tänkande? Frågan finns i bakgrunden av allt han skrev, ofta står den i centrum. "*Filosofin lever när den inför sig själv är problematisk*", kursiverade han själv (s. 231). Frågan om vad filosofi är kan naturligtvis ställas med ämnespolitiska ambitioner. Men om Sören Stenlund ställt frågan i ett sådant ärende, hade jag inte behövt förundras över att möta honom vid ett universitet. Där är akademisk politik snarast en naturlig del av det kollegiala ämnesansvaret.

Ordet "ämnespolitik" har jag bara hört Sören Stenlund uttala. Han använde ordet för att skilja den *filosofiska* frågan om vad filosofi är från den politiska frågan om filosofiämnets akademiska inriktning. "Den största svårigheten idag med oenigheten och diskussionen om vad filosofi är och bör vara, är kanske svårigheten att hålla isär den filosofiska och den politiska frågan" (s. 232). Om Sören Stenlund ägnade sitt filosofiska liv åt att undersöka väsentligen samma fråga som förundrar mig här, låt oss fortsätta att titta på vad han skrev.

3. Filosofi och filosofivetenskap

För att slippa de högtravande orden "äkta" och "sann" för att beskriva

Sören Stenlund som filosof, kan vi pröva en distinktion som han själv försiktigt föreslår inom parentes:

(Ur denna synpunkt vore det kanske rimligt att skilja mellan filosofi och filosofivetenskap ungefär som man skiljer mellan litteratur och litteraturvetenskap eller mellan religion och religionsvetenskap. Ingen skulle drömma om att låta t.ex. religionsvetenskapen överta religionens roll och göra anspråk på att tillhandahålla vetenskapliga lösningar på människors religiösa problem!) (s. 202)

Litteraturvetare gör inte anspråk på att vara romanförfattare för att de studerar romaner och skriver tjocka avhandlingar om romanförfattare. De vet att de är litteraturvetare som skriver akademiska texter *om* romaner. Skillnaden mellan litteraturen och det akademiska vetandet *om* litteratur är tydlig och inbjuder normalt inte till några förväxlingar.

I filosofin är motsvarande skillnad inte lika tydlig. Människor som studerar filosofiska författare, texter och begrepp, och som doktorerar vid filosofinstitutioner, brukar kallas filosofer. I många fall vore det kanske rimligare att tala om filosofivetare. För även när filosofiska frågor debatteras i filosofitidskrifter, eller avhandlas i monografier, så förutsätts samma begreppsapparat som filosofivetare använder när de undervisar och forskar *om* filosofiska författare, texter och begrepp. Samma begreppsapparat som utgör ramen för det akademiska vetandet *om* filosofi, som kodifieras i filosofiska uppslagsböcker, fungerar i debatten som filosofiämnets övergripande intellektuella ram. Öppna ett lexikon så förstår du vad jag syftar på: "ontologi ... läran om det varande". Filosofivetandets begrepp sammansmälter med filosofin själv, med vad en filosofisk fråga är, med vad en filosof är. Filosofin *slukas* av det akademiska vetandet om den. Under de formerna gör den anspråk på att tillhandahålla lösningar på människors filosofiska problem.

Om vi kunde göra denna distinktion mellan filosofi och filosofivetenskap, så behövde jag inte använda högtidliga ord för att beskriva Sören Stenlund. Han var i så fall en filosof bland kunniga filosofivetare, en tänkare bland skickliga filosofiforskare. Det tursamma var då att vid ett universitet möta en filosof som inte slukats av det akademiska vetandet *om* filosofi. Sören Stenlund uppvisade i egen person vad det kan betyda att vara en människa som inte bara studerar filosofi som ämne, utan gör filosofi av egen kraft. "Det finns få levande förebilder, eller rättare sagt: de personer som gäller som förebilder idag är inte tänkare utan 'duktiga' eller framstående på något annat sätt. De är *experter* eller *specialister* på

något mer eller mindre väldefinierat område” (s. 183). Du har osannolikt om du möter en livs levande tänkare, någon som gör vad andra talar mångkunnigt om.

Problemet är att filosofi inte kan skiljas från filosofivetenskap lika enkelt som litteratur kan skiljas från litteraturvetenskap. Filosofer och filosofivetare har ofta talat delvis besläktade språk, och filosofi är faktiskt även en lärdomstradition. Därför kan filosofer förekomma vid universitet och filosofivetare kan författa filosofiskt relevanta arbeten. För att förstå hur filosofi och filosofivetande kan mötas, trots skillnader, vill jag använda ett ordpar som Sören Stenlund själv använde när han undersökte frågan om filosofins natur. Han talade om en utsida och en insida på filosofin. Han talade om en fasad på filosofin.

4. Filosofins utsida och insida

Om vi med Sören Stenlund talar om en fasad på filosofin, bör vi notera att fasaden byggs i två omgångar. Första lagret byggs av filosoferna själva, det andra lagret av kommentatorerna. Först har filosoferna – Aristoteles, Spinoza, Hume, Kant, Hegel ... – tenderat att framställa vad de ville se som slutliga resultat av sitt filosofiska arbete i form av intellektuella doktriner, läror och system. De reste vetenskapsliknande fasader på närkampen med egna filosofiska tvivel, som om filosofi handlade om mycket allmänna kunskapsfrågor, som de var och en äntligen besvarat definitivt.

Därefter har kommentatorer riktat strålkastarna mot filosofernas stolta fasadbyggen, som om filosofins historia inte vore något annat än en serie intellektuella doktriner, läror och system som försökt besvara eviga filosofiska frågor. Filosofivetandets begreppsapparat förstärker fasaden som filosoferna redan byggt på sitt tänkande. Fasaden ger tänkandet intellektuell auktoritet utåt. Bildade personer kan med viktig min säga, ”som Hume visade i sin analys av kausalitet”. De kan åberopa filosofin som man kan åberopa vetenskapen.

Problemet är att dessa dubbla fasadlager för att förlåna filosofin något av vetenskapens borgerliga säkerhet och intellektuella auktoritet får motsatt effekt: ”Att bara fästa avseende vid filosofernas resultat och doktriner – sedda med våra ögon – kan inte leda till något annat än att filosofins historia ter sig som en serie felaktigheter och misstag” (s. 184). Denna genanta effekt av fasadbyggandet ger märkligt nog systembyggandet förnyade krafter:

Michael Dummett påpekar att man ännu inte har uppnått allmän enighet om någon systematisk metod i filosofin, inte ens i den utsträckning i vilken det finns sådana etablerade undersökningsmetoder inom de historiska vetenskaperna. Dummetts förhoppning är att hans "theory of meaning" skall göra slut på denna "scandal of philosophy", som han kallar den. (s. 232)

Filosofitraditionens strävan efter auktoritet på fasaden får filosofin att framstå som en borgerlig skandal, som en intellektuell kris. Självidentifierad med krisen bygger man därför vidare på fasaden, för att "äntligen" göra slut på filosofins skandal. Processen återföder sig själv. När Sören Stenlund undersökte frågan om vad filosofi är och talade om en fasad på filosofin, så var han alltså inte ute i det ämnespolitiska ärendet att stödja ännu en filosofinriktning, vilket bara skulle fortsätta skandalbygget. Han såg snarare hur filosofins fasad borde vara ett *filosofiskt problem* för oss idag. Fasadbygget orsakar skandalen som krisande filosofer försöker göra slut på genom att med förnyad beslutsamhet regimentera fasaden och hålla rent bakom den.

Vad är lösningen på problemet? *Att vi blir så klart medvetna om problemets orsak hos oss själva att vi slutar att eftersträva intellektuell auktoritet som om filosofin vore en vetenskap.* "Om min idé om vad som gör filosofin levande är riktig, så blir det därför något självmotsägande med tanken att filosofin skulle vara en vetenskap, att filosofiskt arbete skulle kunna rymmas inom de vetenskapliga arbetsformerna" (s. 233). Låter det uppgivet? Bara om vi förblir omedvetna om hur fasaden ständigt urartar till en labyrinth av riktningar där filosofer förrirrar sig i jakt på auktoritet och säkerhet för sin specifika filosofinriktning, som om filosofi vore en fragmenterad specialvetenskap. Men när du klart ser denna hopplöst återskapade splittring, då lämnar du lättad maktanspråken i labyrinthen och filosoferar *själv*, fritt av egen kraft.

Det var antagligen därför som Sören Stenlund intresserade sig för Ludwig Wittgenstein. Inte för att introducera Wittgenstein i svensk filosofi och fostra en generation svenska epigoner som kunde driva ämnespolitiska särintressen i labyrinthen. Utan för att Wittgenstein *släppte* kravet på vetenskapsliknande intellektuell auktoritet åt filosofin, släppte kravet på en borgerlig inramning av tänkandet. Han såg hur sådana ambitioner frustrerade det filosofiska behovet av *absolut klarhet* om filosofiska problem. Bakom fasaden lyckades filosoferna ofta nå klarhet om sina tvivel. Men kravet att bygga intellektuellt enhetliga fasader på klarheten lockade dem ständigt tillbaka in i filosofins labyrinth, som i

historiens ljus ser ut som en ansamling av felaktigheter och misstag. ”Den senare Wittgensteins filosofi är annorlunda i det avseendet. Man kan säga att den inte har någon sådan fasad” (s. 38). Därför förefaller Wittgenstein så svårgripbar. Där finns ingen fasad att ta fasta på. Wittgenstein klargjorde filosofiska problem utan att bidra till det genanta mångfaldigandet av doktriner, läror och system.

5. Självprövning och självhävdelse

Låter det fortfarande uppgivet? Kan vi med gott samvete lämna de systematiska strävandena i filosofin, för att bara ”klargöra våra problem”? Jag vill nu reda ut denna härva genom att använda ett otidsenligt ord, som varken Sören Stenlund eller Ludwig Wittgenstein använde. Du blir antagligen övertygad om att jag är en äkta tokstolle när du hör ordet. Jag vill nämligen tala om visdom. Men om du betänker hur svårt det är att föreställa sig att en myndighet skulle kunna utfärda visdomsintyg, så att du får papper på att du är vis, så anar du att det kan ligga en poäng i att just nu återknyta till detta svårgripbara ord. Visdom saknas i Filofoflexikonet, vilket fördjupar poängen. Däremot är ordet relaterat till två motsatta tendenser hos oss själva: självprövning och självhävdelse, som motsvarar filosofins insida och utsida. Vi har irrat länge nog i filosofins labyrint, utan klar himmel och fri horisont. Bara något otidsenligt kan rädda oss nu. Låt oss vidga vyerna.

Den som bekantar sig med vad som betraktats som visdom, inte bara i det antika Grekland, utan även i Kina, Indien, Mellanöstern och andra delar av världen, kan göra en överraskande upptäckt. Visdom förknippas sällan med omfattande kunskaper eller med logiskt bindande argument. Tvärtom misstros ofta sådana intellektuella anspråk som fräckt självhävdande. I stället framhävs en ödmjukare, självprövande hållning, en inåtvändhet som Konfucius uttryckte i en vacker bild: ”Då bågskytten missar prickerna på tavlan vänder han sig om och söker orsaken till sitt misslyckande hos sig själv” (Tzu-Ssu 1969, s. 19). Även Sokrates framhöll självprövning. Han sa ju att om han var visare än andra atenare, vilket oraklet i Delfi påstod, så bestod hans vishet möjligen i att han tydligare än andra visste när han *inte* visste, ”det som jag inte vet, det tror jag heller inte att jag vet” (Platon 2000, s. 18). Sokrates granskade unga atenares kunskapsanspråk, men inte för att visa sig kunnigare och klyftigare än andra människor, utan tvärtom för att visa hur man vänder sig om för att ställa självprövande frågor.

Men om självgranskning är en outsinlig källa till klarhet och förnyelse när vi kör fast, när vi inte hittar vägen, när vi tvivlar – vad är då självgranskning? Frågan är en balansakt eftersom vi, varje gång vi tror oss ha funnit svaret, återigen vänder oss mot en yttre måltavla, som vi menar oss äntligen ha träffat mitt i prick. Vi blir självhävdande snarare än självprövande. Denna pendling mellan självprövning och självhävdelse tycks förfölja filosofin. Efter Sokrates självprövningar hade Platon en tendens att vända sig utåt, exempelvis genom grundandet av Akademin, som om han inte längre lika ödmjukt behövde granska sig själv, utan kunde undervisa andra. Senare upprepas detta gång på gång. Nya generationer tänkare granskar sina egna antaganden och övertygelser, bara för att sedan diktera resultaten av sina vedermödor som doktriner, läror och system. Gång på gång görs anspråket att man äntligen träffat tavlans mittpunkt, en gång för alla. Immanuel Kant framhöll exempelvis att vi inte kan lära oss filosofi, bara att filosofera, samtidigt som han presenterade vad han såg som resultatet av sitt tänkande i form av en minutiöst systematiserad subjektphilosofi. Som om han haft sig själv som måltavla, som han äntligen tänkt intellektuellt mitt i prick. Det är denna tendens att diktera definitiva resultat i systemform som kommentatorer tagit fasta på, omedvetna om hur de därigenom dolde en mer självprövande hållning hos filosoferna: hållningen att, som Konfucius bågskytt, *vända sig om*.

Jag tror att det var därför som Sören Stenlund talade om en fasadkonception av filosofin. För att uppmärksamma oss på en självhävdande tendens hos oss alla, som döljer det levande filosofiska tänkande som snarare är bekännande, trevande och självgranskande. Detta visste Kant, även om han inte kunde motstå idealet att filosofen borde vara det mänskliga förnuftets lagstiftare: "I denna betydelse vore det mycket inbilskt att kalla sig själv filosof" (Kant 2004, s. 719).

Herregud, undrar du kanske nu. Har jag gjort mig av med de högtravande orden "sann" och "äkta" för att beskriva Sören Stenlund, bara för att sedan brista ut i tal om visdom och åberopa giganter som Konfucius, Sokrates och Kant? Vill jag placera Sören Stenlund i det sällskapet?

Ja, faktiskt, även om han nog föredrog andra tänkare än just dessa tre. Om du finner detta tokigare än någonting annat i denna artikel, så kanske det kan göra dig uppmärksam på hur självklart du förknippar visdom med "berömda filosofer" och med den intellektuellt självhävdande sidan av filosoferna, som lärdomstraditionen förstärkt. Men när jag talar om visdom och citerar Konfucius, Sokrates och Kant, så gör jag

det för att uppmärksamma en ödmjukare och uppriktigare sida av filosoferna, nämligen deras självgranskning. Tänk återigen på Konfucius bågskytte:

... det första steget på vägen mot klarhet är att inse och medge ens förvirring, och det kan kräva ett visst mod. Man kan behöva övervinna den professionalistiska anda som spridits från specialvetenskaperna, och enligt vilken förvirring bara kan vara något av en tillfällig svaghet, någonting som man måste ta sig ur så fort som möjligt. Att inte veta vad man skall säga eller vad man skall göra, när man förväntas göra det, när man kräver det av sig själv, är något genant för en vetenskapsman. Men en sådan expert- eller specialistinställning måste filosofen vara på sin vakt mot. (s. 235)

Märker du hur pilbågen sänks här, hur du får mänskligt stöd att sluta skydda dig själv mot intellektuella fiender, sluta försvara en position med skarpa argument och överlägsen kunskap. Ser du hur en hel människa vågar visa sig själv, vågar utforska sina tvivel. En som inte förskansat sig, utan erkänner hur svårt det kan vara att vända sig om och söka orsaken till sin förvirring hos sig själv. Det var denna tänkande människa vi hade lyckan att möta – bakom fasaden.

6. Gemenskapen bakom fasaden

Det är dags att avrunda. Jag hoppas att artikeln inte urartat i ett hyllningstal, utan fungerar som en kort filosofisk undersökning av en förbryllande upplevelse av tur. För nog är det märkligt att några uppriktiga människor upplevt det som osannolikt lyckosamt att möta en filosof vid en filosofisk institution. Är vi tokstollar? Det var mitt filosofiska tvivel i denna artikel.

Har något blivit klarare? Först tog jag mig obekvämt fram med orden "äkta" och "sann", för att hålla ämnespolitiken på avstånd. Sedan gjorde jag en inte helt orimlig men alltför skarp distinktion mellan filosofi och filosofivetenskap. För att mildra kontrasten talade jag om en utsida och en insida på filosofin. Jag talade om filosofins fasad, som urartar till en labyrinth av intellektuella anspråk och skandalösa kriser. Eller var det Sören Stenlund som gjorde detta? Slutligen fann jag att ett otidsenligt ord satte fingret på den ömma punkten, på pendlingen mellan självgranskning och självhävdelse i filosofin. Det otidsenliga ordet var *visdom*. Ordet fungerar klargörande delvis för att visdom är lika svårgräpbart som

min upplevelse av filosofisk tursamhet. Bara något svårgripbart kan fånga något annat svårgripbart utan att paralysera och sluka det.

Har den stegvisa undersökningen gjort oss klokare? Det måste jag överlåta åt läsaren att bedöma. Så arbetar vi bakom filosofins fasad. Arbetet är ett förslag från ett tänkande *jag* till ett tänkande *du*. Filosofin har inte vetenskapens auktoritet, men den tränar efter auktoritet ute på fasaden. Bakom fasaden har tänkandet ett gemensamt vi-tilltal där läsaren antas vara lika mycket tänkare som författaren. Filosofer tvivlar och tänker tillsammans. Alla är välkomna i gemenskapen bakom fasaden. Bara rädslan att visa sig osäker håller oss kvar ute på fasaden, som alltid urartar till en skandalös labyrint.

Litteratur

- Kant, Immanuel. (1781) 2004. *Kritik av det rena förnuftet*, övers. Jeanette Emt. Stockholm: Thales.
- Lübcke, Poul (red.). 1988. *Filosoflexikonet*, övers. Jan Hartman. Stockholm: Forum.
- Platon. (399 f.Kr.) 2000. "Sokrates försvarstal". I Platon, *Skrifter*, bok 1, övers. Jan Stolpe. Stockholm: Atlantis.
- Stenlund, Sören. 2000. *Filosofiska uppsatser*. Skellefteå: Norma.
- Tzu-Ssu. (ca 450 f.Kr.) 1969. "Mittens väg". I *Kinesiska tänkare, i urval av Alf Henrikson och Hwang Tsu-Yü*. Stockholm: Forum.